

УДК 340.1

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ
В РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Бервено С. М.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Романченко О. М.,

адвокат

Анотація: у статті проаналізовано актуальні питання співвідношення права і моралі в регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі. Встановлено, що мораль і право виконують одну і ту ж соціальну функцію: регулюють людські взаємовідносини, однак способи моральної і правової регуляції різні. Доведено, що право, як регулятор суспільних відносин, розвивається вкрай стрімко, постійно ухвалюються нові нормативно-правові акти, відбувається реформування законодавства у більшості сфер суспільного життя. Поряд з цим, це не применшує ролі моралі, а в умовах перехідного періоду українського суспільства, навпаки, посилює її значення для формування повноцінного суспільства і забезпечення комфортного існування кожного члена такого суспільства.

Ключові слова: соціальні норми, регулювання, право, мораль, звичаї, заборони, права, обов'язки.

Аннотация: в статье проанализированы актуальные вопросы соотношения права и морали в регулировании общественных отношений на современном этапе. Определено, что мораль и право выполняют одну и ту же социальную функцию: регулируют человеческие взаимоотношения, однако способы моральной и правовой регуляции разные. Доказано, что право, как регулятор общественных отношений, развивается чрезвычайно быстро, постоянно принимаются новые нормативно-правовые акты, происходит реформирование законодательства в большинстве сфер общественной жизни. Наряду с этим, не уменьшается роль морали, а в условиях переходного периода украинского общества, наоборот, усиливает ее значение для формирования полноценного общества и обеспечения комфортного существования каждого члена такого общества.

Ключевые слова: социальные нормы, регулирования, право, мораль, обычаи, запреты, права, обязанности.

Annotation: this article analyzes the current issues of the relationship between law and morality in the regulation of social relations today. It is emphasized that morality and law serve the same social function: to regulate human relationships. But how moral and legal regulation are different. Proved that the law as a regulator of social relations developed very rapidly, constantly adopting new regulations, the reform law in most areas of public life. At the same time, this does not diminish the role of morality, and in transition Ukrainian society, on the contrary, increases its value to form a complete society and ensure a comfortable existence of every member of the society.

Key words: social norms, regulation, law, ethics, customs, prohibitions, rights and obligations.

Повсякденне життя людини зіштовхує її щодня з безліччю різноманітних ситуацій, у зв'язку з чим люди змушені керуватися безліччю різних норм і правил, які покликані забезпечувати цілісність системи суспільства, стабільність і громадський порядок, регулюючи відносини між людьми. Ці правила різноманітні і далеко не завжди є правовими нормами, адже в суспільстві існує цілий ряд нормативних систем. До виникнення права поведінка людей регулювалася іншими соціальними нормами, такими як норми моралі, моральності, релігії, звичаїв і т.д., вони мали внутрішню спрямованість. Більшість з цих норм, висловлюючи волю всього суспільства, були спрямовані на підтримку цілісності соціальної групи через вплив на духовний стан людини.

На цей час філософи, правознавці, науковці, які працюють у різних галузях соціально-гуманітарного знання, політики і представники правоохоронних органів висловлюють заклопотаність розповсюдженням таких явищ, як імморалізм і правовий нігілізм, що руйнують громадський порядок і поглиблюють соціальну аномію. Це, у свою чергу, доводить, що на сучасному етапі роль моралі у порівнянні з правом є також ваговою і посилювати регулювання суспільних відносин за допомогою моральних норм є необхідним.

Багато вітчизняних дослідників вважають, що в суспільстві найбільш стародавнім утворенням, яке сприяє зміцненню суспільних відносин, є мораль. Разом з тим, з античних часів деякі мислителі висловлювали думку про те, що в сучасному суспільстві в умовах поглиблення соціальних конфліктів регулююча значимість моралі зменшується і, отже, роль інших соціальних регуляторів, особливо права, повинна зростати. З огляду на це, питанням взаємодії моралі і права як чинників подолання громадського хаосу властива не тільки теоретична значущість, а й соціально-практична актуальність.

Позначеним питанням у тій чи іншій мірі приділяли увагу О. Дробицький, А. Алексеев, І. Ільїн, М. Кельман, О. Мурашин, О. Грабова, Т. Павлова, І. Євхутич та багато інших. Разом з цим, не дивлячись на істотну розробку питань взаємодії права та моралі, це питання не втрачає своєї актуальності сьогодні і потребує подальших наукових досліджень.

Дослідження етнографів і антропологів показали, що спільна діяльність людей на зорі людської історії привела не тільки до створення знарядь праці, а й до вироблення певних норм взаємовідносин і деяких заборон. Оскільки перші знаряддя праці були, разом з тим, і знаряддями боротьби, битви, вбивства, то однією з перших заборон – табу

– стала заборона на вбивство одноплемінника. Вважалося, що за порушення табу, що має священний сенс, могла настати кара надприродних сил.

Ускладнення відносин між людьми призвело до появи нових заборон, які регулювали життєдіяльність кожної людини і громади в цілому. Крім заборон у процесі життєдіяльності формувалися норми взаємодії між людьми, які закріплювалися у звичаях – стійких способах поведінки, які відтворюються в певному суспільстві або соціальній групі і є звичними для їх членів. Більшість такого роду звичаїв, як зниклих, так і збережених до наших днів, не отримали формального інституційного закріплення, мають синкретичну природу – вони одночасно є і моральними, і релігійними, і правовими (так зване «звичасве право»). З появою держави одна частина поведінкових правил перейшла на рівень «писаних правил» і закріпилася законодавчим шляхом, інша частина збереглася в неписаних моральних правилах поведінки в тій чи іншій спільності.

У вітчизняній літературі за останні десятиліття висунуті різні теоретичні моделі соціального управління, які розглядають мораль як один з регуляторів людської поведінки. Разом з тим, розуміння моралі як регулятора суспільних відносин, не виключає наявності різних підходів до визначення моралі, її місця і ролі в системі соціального управління. З точки зору першого підходу мораль являє собою форму свідомості, функцією якої є регуляція людської поведінки [1, с. 130]. Прихильники другого підходу включають у мораль крім свідомості ще й інші елементи людської поведінки [2, с. 233].

Мораль являє собою такий вид громадських правил, які регулюють переважно дії-вчинки індивідів у малій соціальній групі. Моральні норми виникають у кожному суспільстві стихійно і залежать від різних обставин: особливостей трудової діяльності, кочового або осілого способу життя, вірувань, форм організації дозволя і т.п. Моральні установи існують не тільки в якості уявлень про корисну і доцільну поведінку, в результаті якої можна досягти конкретних результатів. Моральні норми – це вимога належного, безумовного, або, інакше кажучи, імперативи (від лат. imperatives «владний» веління, настійна вимога, наказ, закон), що лежать в основі будь-якої діяльності, досягнення будь-яких цілей. Причому норми моралі, на відміну, наприклад, від технологічних норм, не пов'язані з будь-якими формальними установами або санкціями правителів-керуючих, а підтримуються громадською думкою, звичною поведінкою будь-якого суспільства в цілому або його певної соціальної групи і самим індивідом.

Особливу групу соціальних норм представляють норми правові, писані, юридичні. Проводячи межу між нормами правовими і моральними і пояснюючи слово «моральність», В. І. Даль приводить добре відомі православній людині XIX століття вираження-прикладі: «Християнська віра містить у собі правила найвищої моральності»; «Моральність віри нашої вище моральності громадянської: друга вимагає тільки суворого виконання законів, перша ж ставить суддею совість і Бога» [3, с. 558].

Сучасні правознавці, так само як і мислителі колишніх історичних епох, розрізняють право неписане (природне) і право писане (позитивне). «Основне завдання позитивного права, пише відомий мислитель І. А. Ільїн, полягає в тому, щоб прийняти в себе зміст природного права, розгорнути його у вигляді ряду правил зовнішньої поведінки, пристосованих до умов цього життя і до потреб цього часу, надати цим правилам смисловою форму і словесне закріплення і, далі, проникнути в свідомість і до волі людей... Позитивне право є доцільною формою підтримки природного права» [4, с. 58].

Мораль і право виконують одну і ту ж соціальну функцію: регулюють людські взаємовідносини. Однак способи моральної і правової регуляції різні. Право регулює поведінку людей за допомогою державно-управлінського примусу, мораль же спирається не на силу держави, а на силу громадської думки. Як право, так і мораль є сукупністю норм, що виражають не тільки волю панівних соціальних груп, але також і деякі міжгрупові «загальнонародні» уявлення про добро і зло, справедливе і несправедливе, про допустиме і неприпустиме в поведінці людей. Але якщо правові приписи проводяться в життя особливими настановами, то моральні вимоги формуються в умовах буття малої групи, в процесі повсякденного спілкування людей. Мораль і право, як чинники регуляції суспільних відносин і соціально прийнятної індивідуальної та групової поведінки, є загальнокультурним результатом історичного досвіду всього людства, який отримує різне оформлення у різних народів у різні історичні епохи.

Єдність соціальної сутності і змісту принципів права і моральних переконань веде до створення єдиної для всього суспільства моральної основи реалізації закону. При цьому зміцнення законності і правопорядку – моральний обов'язок кожного члена суспільства, громадських організацій і держави в цілому. Закономірність розвитку права і моральності полягає в тому, що на основі єдності правових вимог і моральних переконань усього суспільства постійно відбувається зближення цих важливих видів соціальних норм [5, с. 306].

Зближення права і моралі виражається у поєднанні методів впливу правових і моральних норм на стосунки людей у суспільстві. Зростання ролі переконання і виховання веде до того, що звужується сфера кримінального покарання [5, с. 307]. Зближення права і моралі на сучасному етапі не означає послаблення примусово-обов'язкового аспекту дії правових норм. Правові норми обов'язкові для всіх, незалежно від моральних переконань кожної окремої людини. В громадянському суспільстві є моральним виконувати норми права, а їх невиконання є аморальним. Якщо таких переконань недостатньо для забезпечення дотримання закону, то державні органи зобов'язані взяти заходи щодо тих, хто порушує норми права.

Варто погодитися з О. В. Грабовою, що в демократичному суспільстві мораль є опорою права на етапах його прийняття, функціонування, реалізації та захисту з боку держави. Рівень моральності права визначає рівень справедливості суспільства [6, с. 485].

Поряд з цим, низка рис розрізняють мораль і право. Зокрема, це:

1. інституціональна природа права на відміну від неінституціоналізованості моралі – це розходження фіксують практично всі дослідники взаємодії моралі і права;

2. владний характер права, його зв'язок з державою, у той час як мораль є винятково продуктом суспільства;
3. відмінність моралі і права вбачають у різному ступені конкретизації і жорсткості правової та моральної санкцій;
4. формальна рівноправність права, якою наділяються суб'єкти правовідносин – такої встановленої рівності немає і не може бути в моралі;
5. правова воля і правова рівність є умовою для свободи здійснення внутрішніх переконань, рішень і вибору морально незалежної автономної особистості;
6. мораль і право розвиваються з різним ступенем динаміки: право є системою більш консервативною, зміни в моральній системі передують змінам у праві [7, с. 15].

На сьогодні безсумнівно лишається їх взаємозв'язок не лише зі свідомістю, але й із реальністю. Тому, сьогодні важко обмежити розуміння моралі лише як форми суспільної свідомості – адже вже через те, що вона виконує функцію регулювання людських взаємин, вона отримує безпосередній вихід у практичну життєдіяльність людей. Тому, у світлі сучасного філософського дискурсу мораль постає не тільки як форма суспільної свідомості, а й як форма діяльності, відносин, форма духовно-практичного освоєння дійсності. Це є не просто внутрішнє переконання людини, яке формується під впливом освіти, виховання, соціального оточення; не лише внутрішнє спонукання людини, яке спрямоване на досягнення належного, абсолютних цінностей, істинності. Це також і реальні дії, що відповідають критеріям добра, краси, справедливості, рівності тощо [8, с. 291].

Право орієнтоване на суспільні відносини, які можна формально визначити для охорони і відтворення (або попередження). Загальною метою права та його реалізації є правопорядок. Загальна мета моралі – виховання добропорядної і добросесної (такої, яка робить добро) особистості. Всі моральні норми, аж до норм пристойності, впливають з цього ідеалу. Правові норми виражають державну волю, яка врешті-решт, спрямована на підтримання громадського порядку. Моральні норми виражають уявлення про позитивні якості особистості в її відносинах з іншими людьми, що склалися у цьому ж суспільстві. Діяння, які суперечать праву, називаються правопорушеннями; люди, які порушують моральні норми, називаються аморальними людьми. При цьому, на відміну від моралі, право регулює поведінку людей за допомогою не лише заборон і приписів (зобов'язань), але й за допомогою надавально-зобов'язальних норм, які передбачають надання учасникам правовідносин суб'єктивних прав, якими особа може скористатись або не скористатись на свій власний розсуд. Оскільки суб'єктивне право забезпечується відповідними діями зобов'язаних осіб, виходить, що поведінка останніх залежить не тільки від змісту норми, але й від бажання уповноваженого скористатись або не скористатись своїм правом [9, с. 100].

Варто також погодитися з С. І. Євтухичем, що мораль і право перебувають у тісному взаємозв'язку і часто взаємодоповнюють і конкретизують одне одного. Наприклад, зміни в моральній свідомості безперечно впливають нині, скажімо, на законодавство в галузі захисту прав громадян, національних відносин, охорони природи тощо. При цьому, дотримання правових норм значною мірою зумовлюється тим, якою мірою вони відповідають вимогам моралі. Норми права не повинні суперечити позитивним засадам суспільства. Разом із тим вимоги суспільної моралі неодмінно мають враховуватися державними органами при розробці нормативних актів держави [8, с. 292].

Таким чином, на сьогодні право, як регулятор суспільних відносин, розвивається вкрай стрімко, постійно ухвалюються нові нормативно-правові акти, відбувається реформування законодавства у більшості сфер суспільного життя. Поряд з цим, це не применшує ролі моралі, а в умовах перехідного періоду українського суспільства, навпаки, посилює її значення для формування повноцінного суспільства і забезпечення комфортного існування кожного члена такого суспільства. При цьому, право базується на моральних вимогах і відповідає моралі, право забезпечує дотримання мінімально необхідних вимог моралі для забезпечення функціонування і розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробницький О. Г. Понятіе моралі / О. Г. Дробницький. – М., 1974. – 386 с.
2. Краткий философский словарь / под ред. А. П. Алексеева. Изд-е 2-е, перераб. и доп. М.: Проспект, 2009. – 496 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. М.: Русский язык. – 1979. – Т. II. – 779 с.
4. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. М.: Рарогъ, 1993. – 235 с.
5. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: [підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2005. – 609 с.
6. Грабова О. В. Деякі аспекти співвідношення права та моралі на сучасному етапі / О.В. Грабова // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 484-487.
7. Павлова Т. С. Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук / Т. С. Павлова; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
8. Євхутіч І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства / І. М. Євхутіч // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 289-295.
9. Євхутіч І. М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства: дис. ... канд. юрид. наук / І. М. Євхутіч. – Львів, 2015. – 230 с.